

Ivan Grafenauer

IV. Divji mož sirar — ujeti divji mož

Glede izročil o divjem možu je že pokojni Jakob Kelemina¹ pokazal na to, da je ime Kanih gornjegrajskega divjega moža, velikega »kakor deček šestih let«,² na Krasu pa je »sveti Blaž njegov oče« (gl. »Zagovor zoper izvin«,³ ki ga je v Gabriju pod Gorico zapisal Karel Štrekelj, povedal pa njegov ded Valentin Pavletič) — v sorodstvu z imenom »gannes«, kakor imenujejo Ladinci žene divjih mož. To zvezo so potrdile tudi bajke in pripovedke o Ujetem divjem možu in o Divjem možu sirarju, ki so časih tudi združene v skupne inačice.⁴

V Zgodovinskem časopisu (ZČ 6-7, 1952/53, 140—144) smo si ogledali dve inačici iz nekdanje Reci je in štiri iz zahodne Slovenije. Graubündenska pripovedka Th. Vernalekena⁵ — iz neznanega kraja — pripoveduje o divjem možu, da hoče prijaznega mu planšarja naučiti vse svoje sirarske umetnosti, pa ga ta sam z neprevidnostjo užali in prepodi. Italijanska inačica iz Južne Tirolske Christiana Schnellerja⁶ pa govori o opojenem in ujetem tatinskem divjem možu Salvanelu, ki se

¹ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (1930), op. k št. 153, str. 391; sklicuje se na Mannhardt, Wald- und Feldkulte I², 115.

² Franc Kocbek, Stori je. Narodne pripovedke in pravljice iz gornjegrajskega okraja, št. 85, v knjigi Savinjske Alpe, Celje (1926), str. 267, posebej str. 34; Kelemina, n. d., št. 153, str. 220.

³ Fran Erjavec, Iz potne torbe, Letopis Maticе Slovenske (LMS) 1882/83, str. 338: Kádar se noga izgáne (izvínе) = Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi (SNP) III, št. 5171, str. 210: Zoper izvin, v. 6, 16: Pride (Vzame) sveti Blaž, Kánihov oča.

⁴ Iv. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, Zgodovinski časopis (ZČ) 6—7 (1952/53), 124—153; isti, Dodatek k slovenskim pripovedkam o Ujetem divjem možu, ZČ 8 (1954), 150—153.

⁵ ZČ 6—7, str. 140 s., op. 30; besedilo po Vernaleken-Burg, Alpensagen, A. Pustst, Salzburg-Leipzig 1938 (Vernaleken ²1938), str. 137 s. = Theodor Vernaleken, Alpensagen (1858), št. 150. Von den wilden Männlein in Graubünden 4, odst. 3, str. 216 s.

⁶ Iv. Grafenauer, ZČ 6—7, str. 141, op. 31; Veselovskega ruska parafraza po Christianu Schnellerju, Märchen und Sagen aus Wälschtirol, Innsbruck (1867), str. 213—215 (ne 215 i 215!); ZČ 8 (1954), str. 131—132, besedilo po samem Schnellerju.

s poukom o sirarstvu (s siriščem) odkupi iz ujetništva, pa ljudem vendar prikrije zadnjo skrivnost, kako se iz sirotke vosek dela. Tej pripovedki ustrezajo štirje pripovedni drobci (miniature) — vsi o ujetem divjem možu sirarju — eden iz Loga pod Mangartom, ki ga je zapisal Simon Gregorčič mlajši,⁷ trije iz Trente, Zapovdnam in Soče, ki jih je zapisal dr. Milko Matičetov.⁸

Med retijskimi in slovenskimi inačicami je le prav šibka teritorialna zveza po opojenem, pa ne ujetem divjem možu mlekarju in maslarju (ne sirarju) v inačici iz Wachsenberga pri Feldkirchnu v nemškem delu Koroške (ZČ 6-7, 139).⁹

Obravnavo je zaključil odstavek o kulturnohistoričnem pomenu tega pripovedčnega tipa, ki se glasi:

Inačični tip o divjem možu, učitelju sirarstva, je kulturnohistorično velikega pomena. Kakor se nanašajo vzhodnoalpske pripovedke o odkritju železnih in svinčenih rudnih ležišč na novopoživljeno rudarstvo, ki je po prihodu Slovenov v Karantanijo propadlo, tako se tudi pripovedka o uvedbi sirarstva v Osrednjih in Vzhodnih Alpah nanaša na podoben kulturnohistoričen dogodek. Pridelovanje trdega sira iz presnega mleka ni bila staroindoevropska zadeva. Kelti, Germani in Slovani so poznali od doma samo mehki sir iz kislega »zasirjenega« mleka: strnord. *ostr*, dan. šved. *ost* (= lat. *jus*, slov. *juha*) pomeni prvotno mehki sir, takisto stcslo. *syřŭ* iz **suros* (prim. stvnem. *sūr* »sauer«, »kisel«). Grki so se od balkanskih staroselcev naučili delati trdi sir iz (presnega) ovčjega in kozjega mleka. Kelti so se seznanili s sirarstvom pri Rimljanih ter sprejeli od njih tudi ime: lat. *caseus* st. ir. *caise*. Germani so se seznanili s sirom pri Rimljanih vsaj v 5. stoletju n. e. in ga potem tudi sami delali; vsi Zahodni Germani imajo latinsko ime za sir (*Kluge-Götze*, *Etym. Wörterbuch der deutschen Sprache*, ¹¹1934, 288 s. v. *Käse*): zh. germ. **casjus*; stvnem. *kasi chasi*; st. saks. *kasi*, *ciəsi*, srvnem. *kaese*, srniznem. *case*, ang. saks. *cese*, *cyse*, angl. *cheese*. Slovani, ki trdega sira niso dobili neposredno od Rimljanov, ampak posredno in ne samo od njih, so ohranili staro ime *syřŭ-sir*; sir iz kislega mleka pa se je po nujnosti poimenoval s pridevnikom: *mehki sir*, *gnili sir* i. pod. Na katero dobo se retoromanska (potem tudi laškotirolska in slovensko-vzhodnoalpska) pripovedka nanaša, se ne da za trdno ugotoviti. Nanašati se more na to, kako so se naučili sirarstva od staroselskih Retoromanov v 5. in 6. stoletju v Alpe došli germanski rodovi, lahko pa tudi na to, kako so

⁷ Josip Abram-Bajda Kazak, *Opis Trente*, Planinski vestnik 15, št. 12 (december 1907), str. 183 = ZČ 6-7, 142.

⁸ Milko Matičetov, osnovna inačica Andreja Hosnerja, *Trenta*, h. št. 20, ZČ 6-7, 142 s; dopolnilo k začetku: Franc Kverh, *Zapovdnam*, n. d., 143; dopolnilo k sklepu: Marija Kravanja, p. d. pri Marinčcu Pod Skalo, Soča, h. št. 68.

⁹ Georg Graber, *Sagen und Märchen aus Kärnten* (1935), 207 s. (²1944, str. 197 s.).

se naučili planinjenja in sirjenja pri Retijcih in Noričanih keltsko-rimski priseljenci.

»Dodatek k Slovenskim pripovedkam o ujetem divjem možu« v ZČ 8 (1954) je tu in tam pomanjkljivi Veselovskega ruski prevod južnotirolske pripovedke o Salvanelu nadomestil s Schnellerjevimi izvornimi besedilom, ki je resda samo prireditev italijanskega izvornika, pa je vsaj prevod iz prve roke. Korekturna opomnja pa opozarja še na Vonbunovo vorarlberško pripovedko o divjem možiču,¹⁰ ki hoče že skrivši povedati planšarici, kako se iz sirotke zlato dela, ko ga drug divji možič posvari in oba takoj izgineta; dalje še dve pohabljeni inačici iz Wipptala na severnem Tirolskem.¹¹ Zelo pomembna pa je Gianninijeva pripovedka iz Luce v Toskani,¹² v kateri divji mož (l'uomo selvatico) nauči pastirje delati maslo, sir in skuto, pa jim vendarle utaji, kako se z mleka olje snema. Pomen te inačice, ki ni mogla priti sem iz Švice ali Južne Tirolske, je ta, da izključuje prvo zgoraj (ZČ 6-7, 144) navedeno možnost in potrjuje drugo: nanašati se more le na to, kako so se indoevropski rodovi, ko so prišli na Apeninski polotok in v Alpe, naučili od tamošnjih starosecev sirarstva, v Alpah pa tudi planinjenja.

Literatura, ki jo je Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani prejel leta 1956 po posredovanju našega prijatelja profesorja dr. Roberta Wildhaberja v Baslu, podoba divjega moža sirarja še v marsičem spopolnjuje. Več takih inačic nudi zbirka Dietricha v. Jecklin »Volkstümliches aus Graubünden« (1874; 1916 Chur — navajam po tej izdaji). Ena izmed njih, »Die Kunst, aus Schotte Gold zu machen«,¹³ v poglavitnih potezah soglaša z zgoraj omenjeno Vernalekenovo pripovedko (op. 5), vendar jo spopolnjuje v dvojnem pogledu: prvič odkriva njeno domovino — Prätigau — drugič pa odkriva, da bi bil divji možič planšarja, ko bi ga ne bil zmotil, naučil iz sirotke delati zlato.¹⁴

¹⁰ Franz Josef Vonbun, Die Sagen Vorarlbergs mit Beiträgen aus Liechtenstein. Auf Grund der Ausgabe von Hermann Sander (1889) neu bearbeitet und herausgegeben von Richard Beitzl (1950), Montfort-Verlag Feldkirch, št. 153. Das wilde Männle. Prim. ZČ 8, 152 s.

¹¹ Hermann Holzmann, Wipptaler Heimatsagen, Österr. Bundesverlag f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst, Wien (1948), str. 53. Prim. ZČ 8, 152 s.

¹² Gianfranco D'Arconco, Indice delle fiabe toscane, Firenze, Leo S. Olschki editore (1953), št. 1216, str. 173: povzetek po Giannini, Leggende, 491 s. Prim. Milko Matičetov, Slovenski etnograf (SE) 8 (1955), 290; ZČ 8, n. m. — To legendo navaja že Fernando Neri, Le maschere del selvaggio, Giornale storico della letteratura italiana 59 (1912), p. 55, op. 1: una leggenda lucchese, di Treglio (Arch. trad. popol. VII, pp. 490—491).

¹³ Dietrich v. Jecklin, Volkstümliches aus Graubünden I—III, Chur 1874 (1916, Chur, navedbe po tej drugi izdaji), str. 265 s. na str. VIII vir: Vonbun, Beiträge zur deutschen Mythologie, gesammelt in Churrätien, 1862.

¹⁴ Primerjaj z Vernalekenovim besedilom v ZČ 6—7, str. 140 s., op. 28 (gl. op. 5) Jecklinovo, n. d., 265 (op. 13): Die Kunst »aus Schotte Gold zu machen«. In einer Alpe im Prätigau lebte einmal ein Fänggenmannli mit dem Senn auf sehr vertrautem Fuße und empfing von demselben gar mancherlei Ge-

S prav to potezo spopolnjuje D. v. Jecklin pripovedko Vernalerkenovo o fantih iz Contersa (v Prätigau)¹⁵ v inačico o divjem možiču sirarju. Ti fantje divjega možiča, ki je vaški kozar, upijanijo in zvežejo, da bi izsilili od njega kako skrivnost, pa bistroumni mali se jim s šalo odtegne in se nikoli več ne prikaže. Jecklinova pripovedka »Der pfiffige Waldfänge«¹⁶ dodaja razlog, zakaj se konterski fantje te grdobije lotijo: zvedeli bi radi, kako se iz sirotke zlato dela.

Jecklinova tretja pripovedka o divjakih Salangih na gori Salsalbo v italijanskem Poschiavu (Puschlav) v južnovzhodnem kotu Švice — nekoliko preoblikovano jo je sprejel v svojo zbirko tudi Arnold Büchli¹⁷ — je inačica južnotirolske pripovedke o Salvanelu,¹⁸ razločuje

schenke und Gaben. Um dem Sennen für die empfangenen Wohltaten dankbar sich zu erzeigen, sagte er einmal zu ihm: heute soll er es käsen lassen und soll ihm zuschauen, aber dabei kein Wort sprechen, bis es fertig sei. Der Senne ging den Vorschlag ein, setzte sich auf einem Melkstuhl und schaute dem Mannli zu. Dieses machte alles in der Ordnung und zuletzt, als es nach der Meinung des Sennen fertig war, stellte es den Kessel mit der Schotte wieder über das Feuer und schickte sich an, von neuem zu manipulieren. Nun aber fing der Senne überlaut an zu lachen und über das Mannli zu spotten, daß es aus der Schotte noch einmal käsen wollte. Da legte das Mannli die Kelle beiseite und sagte:

»Wenn d'nüt weißt,
So seist —«

und eilte fort und ließ sich nicht wieder sehen. Hätte der Senne geschwiegen, wie er versprochen, so hätte er sehen (S. 266) und lernen können, wie das Mannli aus der Schotte eitel Gold bereitet.

¹⁵ Vernaleken, Alpensagen (1858), št. 150, 3, odst. 6, str. 213 (1938, str. 134); prim. ZC 6—7, str. 140 pri op. 28.

¹⁶ Jecklin, n. d., str. 86 s.: Der pfiffige Waldfänge (S. III: Vonbun, Beiträge). Ein Waldfänge bei Conters hütete einst einen ganzen Sommer die Ziegen des Dorfes. Jeden Morgen kam der wilde Geißler (kozar) bis nahe an die Häuser, um die Tiere abzuholen, und jeden Abend führte er sie bis zu der gleichen Stelle und kehrte dann wieder in den Wald zurück. Die Burschen von Conters versuchten öfters, aber vergebens, ihn zu fangen. Endlich kamen sie auf einen eigenen Gedanken und füllten zwei Brunnenröge, aus denen er zu trinken pflegte, den einen mit Wein, den andern mit Brantwein. Der Geißler kostete zuerst das Rote (den Wein) und rief: »Röteli, du verführst mi net«, und labte sich am Weißen (dem Brantwein). In der darauf folgenden Berausung ward er geknebelt und seine Peiniger, denen eine alte Sage bekannt war, die Fängen wußten aus der entziegerten Molke (Schotte) Gold oder das Lebenselixier zu bereiten, wollten ihn nicht eher freigeben, bis er ihnen ein Arcanum entdeckt habe. Er versprach ihnen, wenn sie ihn losbänden, einen recht guten Rat. — Er wurde freigelassen und da gab er ihnen den Rat:

»Ist's Wetter gut, so nimm de Tschöpa mit,
Ist's aber leid, chanst tuen, wie d'witt.«

¹⁷ Jecklin, n. d., 67 s.: Die Wilden von Salsalbo (str. III: G. Ch. in Pr.); prim. Arnold Büchli, Sagen aus Graubünden I². Verlag H. R. Sauerländer & Cie., Aarau (s. a.), 107 s.: Die Wilden vom Salsalbo. — Salsalbo (2858 m) na vzhodni meji Poschiava proti Italiji.

¹⁸ Bistvene poteze Jecklinove inačice (n. d., 67): Östlich des Fleckens Puschlav erhebt sich der riesige Salsalbo, an dessen Fuße tiefe Höhlen in das

se pa od nje v treh bistvenih potezah: ták strašen Salvango pride nekoč sam v planšarsko kočó; planšarji, silno prestrašeni, nadaljujejo svoje sirarsko delo in ga dovrše; potem pa jim divjak pokaže, kako se iz sirotke vosek dela. Planšarji pa so tako prestrašeni, da ničesar ne dojamejo in se tudi pozneje ničesar ne spomnijo.

V doslej nam znanih inačicah iz Churske Reci je in iz Švice sploh ni niti ene, ki bi — kakor južnotirolska pripovedka o Salvanelu ali slovenske iz Bovškega kota — kazala, kako je divji mož ali možič prstovoljno ali prisiljen naučil planšarje sirarstva; v vseh gre le za neko skrivnostno uporabo sirotke, ki jo ljudem utaje. Novo pridobljena literatura tudi tu nudi spopolnil.

Najprej spet (četrta) Jecklinova pripovedka, iz vasi Schuders (1254 m) v Prätigau blizu vorarlberske meje; čisto v slogu graubündenskih pripovedk o divjih možičih pripoveduje o tem, »Kako so se naučili planšarji delati sladki sir«. ¹⁹ Ker planšar te skrivnosti od prijatelja divjega možička nikakor ne more zlepa zvedeti, se loti zvijače; prav kakor izvabijo ljudje v Vernalekenovih pripovedkah od divjih možičev n. pr. skrivnost o zdravlilu zoper kugo, ²⁰ skrivnost, kako varno sekati visoka drevesa, ²¹ vrtati dolge lesene vodovodne cevi, ²² ali kako drugo skrivnost. ²³ Planšar nekega dne divjemu možičku, ko pride v kočó, veselo naznani, da zdaj tudi on zna delati »sladki« sir, in presenečeni divji možič mu z vprašanjem skrivnost odkrije: »Če si naredil sladki sir, si imel pač tudi želodec!« Planšar je nato takoj poskusil delo s kozličjim želodcem pa je šlo. ²⁴

Inneré des Berges dringen, die früher von »Wilden« bewohnt wurden... Diese Wilden, im Volksmunde *Salvanghi* genannt, stiegen oft ins Tal herab, aber immer nachts. Als Stock dienten ihnen Tannen, die sie gleich Grashalmen samt den Wurzeln aus dem Boden rissen... (Str. 68) Eines Tages kam ein Wilder in die Alpe *Sassiglione* herab und trat in die Sennhütte, wo die Sennen eben am Käsen waren, ein. Die Macht und Stärke eines Wilden kennend, machten die Sennen keinen Versuch, zu entrinnen, um so mehr, als der Wilde ganz freundlich zu ihnen trat und ihnen zuschaute, wie sie käseten. Mut fassend vollendeten die Älpler ihr Geschäft, und nachdem der Käse aus dem Kessel gehoben wurde, zeigte er ihnen, wie man aus der »Schotte« (Molken) Wachs bereiten könne. In dem aber der Schrecken vor dem Wilden ihnen zu sehr zugesetzt hatte, entfiel ihnen das Geheimnis und nie mehr konnten die Sennen dessen sich besinnen.

¹⁹ Jecklin, n. d., str. 378 s. Wie die Sennen das »Süßkäsen« lernten (S. II: J. Thöni).

²⁰ Vernaleken (1858), št. 150 (gl. op. 3), 3, odst. 7, str. 214 s.; (1938, 135). Prim. ZČ 6—7, 155, op. 21, in str. 140.

²¹ Vernaleken (1858), št. 5, odst. 1, str. 217 s. (1938, 138 s.).

²² Vernaleken (1858), št. 5, odst. 2, str. 218 s. (1938, str. 139 s.).

²³ Vernaleken (1858), št. 150, 3, odst. 6 začetek, str. 213 (1938, 134); prim. ZČ 6—7, 140, in op. 29.

²⁴ Jecklin, Wie die Sennen das »Süßkäsen« lernten (str. 378, gl. op. 19). Vor alten Zeiten sollen die Sennen kein Verständnis von der Zubereitung des »süßen« Käses gehabt haben; ihnen fehlte das Mittel dazu, die Milch zum Gerinnen zu bringen, ohne sie sauer werden zu lassen, denn damals ließ man die Milch stehen, bis sie ganz dick war; dabei kam aber nur saurer Käse zustande, der bekanntlich nicht besonders schmeckt. Die *wilden Mannli* oder auch *Fängen*

Bolj preprosto pripovedujejo o pridobitvi tega znanja od »poganskih ljudi« pripovedke iz kantona Uri, ki jih je zbral Jos. Müller. Te pripovedujejo, kako so se krščanski hribovci naučili sirarstva od poganskih staroselcev, prebivalcev starih, zdaj razrušenih gradov in gradišč.²⁵

Kako so po pokrajinah in inačicah porazdeljeni bistveni motivi, kaže naslednja preglednica.

Na desni strani ob oznaki inačice so zaznamovani motivi s temile kraticami in znamenji:

Pod motivom I: op. (opojen) = divjega moža opoje z upijanljivo pijačo; —: tega motiva v inačici ni. Enako v vseh sledečih točkah.

Pod motivom II: uj. (ujet) = divjega moža ujamejo, zvežejo.

Pod motivom III: sr. = sir: = divji mož nauči ljudi sirariti; — (sr.) = planšarji že sami znajo delati sir; — ms. (maslo), sk. (skuta) = divji mož uči delati maslo, skuto.

Pod motivom IV: srt. (sirotka) = divji mož pokaže, kako se iz sirotke naredi vosek, planšarji pa si tega ne zapomnijo; — (srt.) = divji mož ljudem utaji, kako se iz sirotke naredi vosek, zlato ali sicer kaj pomembnega; če je tu namesto tega drug motiv, se to kratko označi, n. pr. (juta-vosek) = divji mož utaji skrivnost, kako se iz jute vosek dela.

genannt, verstanden aber die Kunst des »Süßkäse« und von einem derselben hat einer unserer Vorfahren es gelernt. Nämlich im Maiensässe von Schuders lebte einmal ein wildes Fänggenmannli mit dem Sennen auf vertrautem Fuße und empfing von demselben gar mancherlei Geschenke und Gaben. Eines Abends sagte der Senne, er müsse morgen mit Butter zu den Seinigen ins Dorf hinunter gehen und bat das Mannli, für ihn zu »käsen«. Der Fänge nahm den Vorschlag an, denn er wollte ihm nun einmal eine Probe seiner Naturwissenschaft zeigen. — Der Senne ging ins Dorf, und das Mannli käsete. Wie erstaunte aber der Senne, als er am Abend zurückgekehrt war und den vom Fängen gefertigten Käse kostete und dieser so süß schmeckte wie die frische Butter. Lange suchte er das Fänggenmannli zu bewegen, ihm zu sagen, wie man »süß käsen« könne, aber unser Bergmännlein war nicht zu überreden. Da griff der Senne zur List. Mehrere Wochen nachher sagte er eines Morgens mit strahlender Miene, als der Fänge in die Hütte trat: »Jetz chan i denn au süeß chäsa.« Darauf ereiferte der wilde Kleine: »Häst süeßa Chäs gmacht, so häst au Mäga g'ha.« Keine Miene verriet den Sennen, daß er jetzt nun auch um das Geheimnis wisse, das der Fänge ihm immer vorenthalten hatte, probierte mit dem »Gizimagen«; der Versuch gelang und er war fortan imstande, den besten süßen Käse zu machen. Das Fänggenmannli, als es sich so überlistet sah, gab die Freundschaft mit dem Sennen auf und wollte mit ihm weiters nicht mehr zu verkehren haben.

²⁵ Jos. Müller, Sagen aus Uri III, hrsg. v. Robert Wildhaber (1945), št. 1355, str. 203 s. Die Heidenleute und die Käsebereitung. — Prvi odstavek govori o bivališčih poganskih ljudi »im Heidenwäldchen zwischen Mysburg und Mettenen ob den Frytterbergen in der Alp Heidenenegg«. Ostanki njihovih trdnih hiš se še vidijo, zidovi so kar neporušni. Nadaljevanje se glasi:

Die Heidenleute aus dem Heidenwäldchen gesellten sich nicht selten zu den Kindern der christlichen Bergbewohner der Umgebung und machten vor deren Augen aus Erde und ähnlichen Stoffen wirklich genießbare Käselein. Mitgeteilt von Pfarrer J. Arnold. (Str. 204) Die Heidenmännchen kannten überhaupt den Käslab und verstanden es, Käse zu bereiten, als unsern Bauern diese Kunst noch unbekannt war. Ein Schächentaler konnte es gegen eine Belohnung von einem Heidenmannli lernen, mittels des Käslabs den Käse herzustellen. Daniel Imholz.

PREGLEDNICA MOTIVOV

Kanton Uri

	I.	II.	III.	IV.
1. Jos. Müller, Sagen aus Uri III, št. 1335, Die Heidenleute und die Käsebereitung, b (J. Arnold)	—	—	sr.	—
2. Jos. Müller, l. c., c (D. Imholz)	—	—	sr.	—

Kanton Graubünden — Churrätien

	I.	II.	III.	IV.
3. D. v. Jecklin, Volkstümliches (1916), 378 s. Wie die Sennen das »Süßkäsen« lernten, Schuders, Prätigau (Tjöni)	—	—	sr.	—
4. Jecklin, o. c., 86 s. Der pfiffige Waldfänge, Conters, Prätigau (Vonbun)	op.	uj.	—	(srt.)
Cf. Vernaleken, Alpensagen (1858), nr. 150. Von den wilden Männlein in Graubünden 3, odst. 6, str. 213 s.	op.	uj.	—	—
5. Jecklin, o. c., 265 s. Die Kunst, aus Schotte Gold zu machen (Vonbun). Cf. 6!	—	—	(sr.)	(srt. zlato)
6. Vernaleken, o. c., št. 150, 4, odst. 3, str. 216 s.	—	—	(sr.)	(srt.)

Kanton Graubünden — Poschiavo

	I.	II.	III.	IV.
7. Jecklin, o. c., str. 67 s. Die Wilden (Salvangi) von Sassalbo (G. Ch. in Pr.)	—	—	(sr.)	srt. vosek

Vorarlberg

	I.	II.	III.	IV.
8. Vonbun-Beitl, Die Sagen von Vorarlberg (1950), nr. 133. Das wilde Männli	—	—	(sr.)	(srt. zlato)

Južna Tirolska — Trentino

	I.	II.	III.	IV.
9. Ch. Schneller, Sagen aus Wälschirol (1867), 213 s. Der Salvanel	op.	uj.	sr.	(srt. vosek)

Toscana

	I.	II.	III.	IV.
10. Giannini, Leggende, 491 s. (G. D'Aronco, Indice d. fiabe toscane n. 1216)	?	?	sr. ms. sk.	(olje z mleka)

Slovenija — Bovški kot

	I.	II.	III.	IV.
11. S. Gregorčič ml.-Jos. Abram, Planinski vestnik 15 (1907), 183. O divjem možu	?	uj.	sr.	(kaj boljšega)
12. M. Matičetov, rkp., ŽC 6—7, 142 s. (Andrej Hosner-Kurtle)	?	uj.	sr.	(srt.)
13. M. Matičetov, rkp., ŽC 6—7, 143 (Franc Kverh)	—	uj.	sr.	(srt.)
14. M. Matičetov, rkp., ŽC 6—7, 143 (Marija Kravanja pri Marinčeu Pod Skalo)	?	uj.	sr.	(križ v orehu)

Avstrijska Tirolska

	I.	II.	III.	IV.
15. Herm. Holzmann, Wipptaler Heimatsagen (1948), 55. Der wilde Mann beim Verschwinden	?	?	?	(juta-zlato, križ v orehu)
16. O. c., 53. »wenn sie gefragt hätten...«	?	?	?	(iz kravjeka presno maslo)

Koroška — nemški del

	I.	II.	III.	IV.
17. G. Graber, Sagen u. Märchen aus Kärnten (1935), 207 s. Der wilde Mann b) Wachsenberg bei Feldkirchen	op.	—	ms.	—

Razporeditev motivov po inačicah in pokrajinah kaže, da je sirarstvo osrednji motiv, če ne vsem inačicam sploh, pa vsaj alemanskim, romanskim in slovenskim. Samo v eni graubündenski inačici motiva o siru ni (št. 4), to pa je, kakor bomo videli, drugačen obrazec, takšen, da je v to edino njegovo inačico zašel motiv o sirotki-zlatu kot nebitven postranski motiv. Nadalje motiva o siru ni v nemško-tirolskih inačicah, tudi ne v nemški koroški. Vse te tri pripovedke so tako preosnovane, da jih sploh ni več šteti k naši pripovedki. Zveza alemansko-romanskih inačic iz Reciye, švicarske in vorarlberške s slovenskimi potemtakem ne gre preko Nemške Tirolske in nemškega dela Koroške, ampak preko retoromanskega in italijanskega juga. Bovške inačice kažejo k retoromanskim Furlanom, čeprav tam doslej še niso našli pripovedk o divjem možu sirarju.

Dalje kaže razporedba motivov, da sta motiv opojitve in motiv ujetništva divjega moža v pripovedkah o divjem možu sirarju docela različnega izvora. Edina graubündenska pripovedka, ki ta dva motiva združuje (št. 4), o sirarstvu sploh ne zine in le v eno mlajših inačic (Jecklinovo) je iz pripovedke o divjem možu sirarju zašel motiv sirotke-zlata, pa ne kot sestaven motiv dejanja, ampak zgolj kot nagib za opojitev divjega možiča kozarja, »ker jim je bila znana pripovedka, da divji možiči znajo iz sirotke delati zlato ali življenjski eliksir«, in bi fantje radi od njega izsilili kako skrivnost (ein Arkanum); o sirotki-zlatu pa potem ni več govora. V starejši Vernalekenovi inačici (gl. pri št. 4: cf.) o vsem tem ni sledu.

Tudi v drugi Vernalekenovi pripovedki z motivom opojitve (pa brez ujetništva)²⁶ ni sledu o siru in sirotki. Ljudje v njej divjega možiča opoje, da jim izblebeta v vinski omotici sicer skrbno varovano skrivnost zdravila zoper kugo. Isto velja tudi za opojitev in ujetništvo divjega moža Salvanelá v Schnellerjevi pripovedki iz Trentina (št. 9); v njeni inačici iz takisto italijanskega Poschiava v južnem Graubündenskem (št. 7) o teh dveh motivih še ni nič slišati. V dvomljivi koroški inačici se govori samo o opojitvi divjega moža maslarja, da bi se ga iznebili, a ne

²⁶ Vernaleken (1858), št. 150, 3, odst. 7, str. 214 s. (1938, 135); prim. ZC 6—7, str. 135, op. 21.

da bi ga ujeli in kako skrivnost izsilili. V slovenskih drobcih iz Bovškega kota pa čujemo le o ujetništvu, v nobeni pa ne o opojitvi; v eni inačici pa se pove naravnost, da so ga po zvijači ujeli v klado.

Motiv opojitve in ujetništva je prišel v pripovedko o divjem možu sirarju iz mnogo bolj razširjenega pripovedčevega tipa o opojenem in ujetem ali vsaj zvezanem divjem možu (možiču), ki je verjetno tudi starejši. Inačice so nam znane iz Recije, alemanske in romanske,²⁷ v precejšnjem številu tudi iz Slovenije,²⁸ pa ne iz Bovškega kota, ampak iz Bele krajine, štajerskega Zasavja, Gorenjske in slovenskega dela Koroške²⁹ in so po nemških koroških inačicah³⁰ dobro povezane z retijskimi. Po srednjeveški nemški pesnitvi o Salomonu z epizodo o opojenem in ujetem zmaju ter s srbsko pravljico z motivom opojenih in ujetih slonih so povezane tudi z judovskim Talmudom (Salomon in Ašmedaj) in dalje s staroindijsko in starogrško - maloazijsko mitologijo (Vikramaditja — Midas in Silen).³¹

K tipu pripovedke o opojenem in ujetem divjem možu (možiču) ali demonu — ne sirarju — ki ga s surovo silo primorajo, da si s kako skrivnostjo odkupi svobodo, spada očitno tudi motiv pridržane dragocene skrivnosti, pa je šele od tu prišla tudi v pripovedko o divjem možu sirarju. V Talmudu zapade pozneje sam Salomon začasno v oblast demona Ašmedaja, ki zavzame tedaj Salomonovo mesto (v njegovi podobi) na kraljevskem prestolu in njegovem haremu. V bajki o kralju Midu in Silenu pa je dar, ki si ga Midas od Silena izsili — da se vse, kar prime, spremeni v zlato — tako usoden, da si mora po vsej sili izprositi, da se mu spet vzame, ker bi sicer moral od lakote in žeje umreti.³²

Treba je opozoriti tudi na to, da so pripovedke z motivom opojitve in ujetništva — ali vsaj samo ujetništva — divjega moža na Slovenskem mnogo številnejše kakor v alemanski in romanski Reciji. Zato pa tudi ni čudno, da so inačice z ujetim, čeprav ne opojenim divjim možem sirarjem na Slovenskem številnejše kakor v Reciji.

V. Neték^{32a}

Z alemansko Recijo veže Slovenijo tudi Trdinova 48. »Verska bajka« o Netéku. Jeseni 1879 jo je od odlične pripovedovalke zvedel na Gradišču pri Dolenjskih Toplicah — ob izlivu Topliške Sušice v Krko

²⁷ Gl. Preglednico motivov, št. 4 (Jecklin, Vernaleken) in op. 26.

²⁸ ZČ 6—7, str. 124 ss., pos. 126—128; Seznamek inačic, št. 1, 3—5, 7—11, 14; samo ujet: št. 17—20.

²⁹ ZČ 6—7, Seznamek inačic, št. 7—8, 9—11, 14.

³⁰ ZČ 6—7, str. 159.

³¹ ZČ 6—7, str. 144—150.

³² ZČ 6—7, str. 144 s.

^{32a} Ko je to kratko poročilce čakalo tiska, je izšla v IV. knjigi Razprav Razreda (II.) za filološke in literarne vede SAZU v Ljubljani, dotiskani v juniju 1958, avtorjeva obširnejša obravnava »Neték in Ponočna potnica v ljudski pripovedki«, sprejeta v razredu 3. aprila 1957.

dve uri hoda nad Novim mestom — in si jo v osnovnih potezah zapisal. Po tem zapisu in po spominu jo je dobro leto potem v slogu svoje poročevalke obnovil in 11. februarja 1881 s sedmimi poslednjimi »Verskimi bajkami« (44—50) poslal uredniku Ljubljanskega Zvona (LZ) Levču, ki jo je v septembrski številki priobčil.³³

Prvotni zapisek tej bajki se glasi:³⁴

»Vraža: Neték prišel v krčmo, naročil jed za 12 ljudi — ni jih bilo. On pojedel vse sam. Krčmarica mu ni računala nič, če bi bila, bi bila lakota nastala v deželi, nič ne bi bilo teknilo, če bi bili tudi ljudje kaj jesti imeli. Ta Neték bil človek ali pošast, ne vem, ali tako sem nekolikokrat slišala.«

Primerjajmo zdaj s tem besedilom pripovedko »Der Fresser« (Sne-dež), ki se po besedah Richarda Beitla še danes pripoveduje o kugi, ki je v začetku 17. stoletja razsajala po Bregenškem gozdu na Vorarlberškem.³⁵

Nekega dopoldneva je prišel v nekdanjo krčmo »Pri Soncu« tujec, naročil južino za dvajset ljudi ter se napotil dalje proti Ellenbognu. Opoldne se je vrnil, in to sam, in vso južino do zadnje drobtine pospravil. Krčmarici se je zdelo to pošastno pa je šla in vprašala župnika za svet. Ta ji je dejal, naj za južino ne vzame nobenega plačila. Ko je tujec vprašal, kaj je dolžan, mu je odgovorila, da je že vse plačano. Vesel se ji je zahvalil in povedal, da se kuga ne bo več širila. Od tedaj ga nihče več ni videl.

Podobnost s Trdinovo bajko je kar presenetljiva. Pa zapisa sta drug od drugega čisto neodvisna: Trdinov je izšel dobrih 70 let prej kakor Beitlov, Beitlu pa se o Trdinovi »Verski bajki« še sanjalo ni. Razločka sta pravzaprav samo dva: pri Beitlu ne gre za lakoto, ampak za kugo, ne gre za odvrnitev, ampak za konec nadloge. Sicer pa poznamo

³³ LZ I, št. 9 (september 1881), 537—539 = Janez Trdina, Zbrano delo, uredil Janez Logar (ZD) VI (1954), 57—59. — V besedilu bi bilo popraviti samo Levčev poudarek Neték v Trdinov Neték (gl. ZD VI, 351, 364).

³⁴ Janez Trdina, Gradivo za etnografski opis Dolenjcev, zv. 26, str. 20. — ZD VI, 341, 364.

³⁵ Richard Beitel, Im Sagenwald. Neue Sagen aus Vorarlberg. Montafon-Verlag, Feldkirch (1953), št. 82, str. 65. Der Fresser. Zu Beginn des 17. Jahrhunderts wurde der Bregenzerwald von der Pest schwer heimgesucht. Noch heute wird folgende Begebenheit erzählt: Im ehemaligen Gasthaus zur Sonne kehrte eines Vormittags ein unbekannter Mann ein. Er bestellte ein Mittagessen für zwanzig Personen. Darauf schlug er seinen Weg nach Ellenbogen ein. Zur Mittagszeit kehrte er zurück, er allein. Die Wirtsleute fragten nach den anderen Gästen. Er beruhigte sie und bat, man möge die Speisen auftragen, es werde bestimmt alles gegessen. Wirklich aß er alles restlos auf. Das schien der Wirtin nicht mehr ganz geheuer. Sie eilte zum Pfarrer und erzählte ihm von ihrem hungrigen Gast. Nach einiger Überlegung riet er ihr, für das Mahl nichts zu verlangen. Als nun der Fremde nach der Schuldigkeit fragte, sagte die Wirtin, es sei alles schon bezahlt. Freudigen Herzens dankte er den guten Wirtsleuten und versicherte sie, daß die Pest nicht mehr weiter um sich greifen werde. Dann verließ er das Gasthaus und wurde nie mehr gesehen.

inačice, v katerih gre za konec netečnosti, tudi na Slovenskem. Bajčni drobec Fr. Kocbeka, ki stoji takoj za zgodbo, kako je kmet Osojnik, ki Neteku opoldne ni nič jesti dal, že popoldne za plotom pri mlinu od lakote umiral, se glasi:³⁶

Nekoč je prišel (sc. Netek) na Perkovo (t. j. h kmetu Perku). Dali so mu dva hleba kruha in veliko latvico kislega mleka. Ko se je najedel, je šel v zavod (gozd). Od tistega časa niso videli Neteka nikdar več.

Novi zapis Jožeta Lekšeta in Staneta Terčaka iz okolice Jurkloštra v Kotnikovem zborniku (1956), 121, pa se glasi:

Taka lakota je bila, da so travo mulili in mlado bukovino...

Pa je na poti nekdo srečal peka, ki je nesel koš kruha. Na vprašanje, kaj nosi, je rekel, da nese kruh. »Daj ga še meni,« pravi prvi. »Jej ga, kolikor hočeš,« odvrne pek. Ko se je mož najedel, je rekel: »Tavženkrat [boglonaj], zdaj sem pa sit [jaz] in ves svet.« Ta mož je bil Netek. Pokl pa ni bilo več lakote.

Neteka srečamo na retijsko-alemanskih tleh še v eni pripovedki o kugi. V prätigauski pripovedki »Die Pestleuten«³⁷ prinašata kugo dva človeka, on in ona; v krčmi v vasi Predisla pri vhodu v dolino Lanquarte pospravita »prazniško pojedino« za 30 ljudi; pošastnikoma krčmar in krčmarica nič ne računata, zato pa ob velikem umiranju v vsej dolini v tej hiši nihče ne zbolí.

V nobeni izmed številnih drugih inačic, v katerih prinašata kugo mož in žena, Smrtnik kot posebljena Smrt (der Tod je v germanskih jezikih moškega spola), Smrtnica (die Tödin) kot posebljena Smrt (ž. sp.) za kugo (die Pest je v nemščini ženskega spola) — in te inačice segajo na severu do Skandinavije³⁸ — v nobeni teh inačic ni niti sledu o nenasitnosti Smrtnika in Smrti. Netečništvo je prišlo potemtakem v prätigausko pripovedko od drugod, po vsej verjetnosti iz izročila, ki je bilo podobno vorarlberški pripovedki o »Snedezu«. V to pripovedko samo pa je mogel priti »Fresser« le iz prave pripovedke o Neteku (Hunger »lakota« je v nemščini prav tako moškega spola kakor slovenski Netek in nemški Hungermann). »Der Fresser« je preprosto prevzel vlogo Smrtnika, moške posebitve pojma »Tod«.

³⁶ Fran Kocbek, Storijske, št. 86, v knjigi Savinjske Alpe (1926), str. 268, v posebni izdaji str. 35.

³⁷ Jecklin, Volkstümliches, str. 1—3. Die Pestleuten.

³⁸ Paul Sartori, Pest, HDA VI (1934/35), stp. 1508, op. 134—138. — K temu še druge inačice, n. pr. Selma Lagerlöf, Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige (slov. prevod Čudovito popotovanje Nilsa Holgers[sona] sc. po Švedskem, 1955, str. 555), pogl. 44. Gosja pastirica Osa in Mali Mats. Bolezen: ... V starih časih, ko je kuga, ki so jo imenovali črna smrt, (divjala) po deželi ... sta neki deček in deklica potovala od kmetije do kmetije. Deček je nosil v roki grablje in, če se je pred hišo ustavil in s svojimi grabljami pred hišo grabil, je to pomenilo, da bodo v hiši mnogi umrli, vendar pa ne vsi, ker imajo grablje redke zobe in ne pobere vsega. Deklica je pa v roki nosila metlo in, če je kje pred vrati začela pometati, je to pomenilo, da morajo umreti vsi, ki žive v tej hiši; kajti metla počisti prav vse.

Pripovedka o Neteku (Ungedeih, Fresser, Vielfraß) je morala potemtakem nekdanj bitni znana tudi v alemanski Reciji. To potrjuje še tretja pripovedka, v kateri se pojavlja »netek« kot kazen. To je »Der Vielfraß« (Netek) iz Turtmannstala v Zgornjem Wallisu v Švici:³⁹

V Ergischu je bila plesna zabava. Pri pojedini je preobjesten fant, ki je sedel prav pod razpelom, ponudil Križanemu kos mesa, češ že dolgo tu visiš pa si gotovo lačen; vzemi in jej! Od tistega časa se ni mogel nikoli več nasititi, naj je še toliko pojedel in popil. Občina ga je naposled odpravila v Ameriko in ni bilo več glasu o njem.

To je inačica pripovedke o brezbožnem planšarju, ki ga neka pošast za kazen živega odere in njegovo kožo na strehi razpne za sušenje.⁴⁰ Najbolj dokazna za to je inačica iz Golzerna v kantonu Uri, ki se kar čisto ujema s pripovedko iz Turtmannstala, le da je kazen v njej stara:⁴¹

V Golzernu je večerna zabava, pri pojedini strežejo tudi s kavo in žganjem. Fantje so razigrani in začno po stari šegi s smetano obmetavati

³⁹ J. Jegerlehner, Sagen und Märchen aus Oberwallis (1913), Turtmannstal. Von Räubern und Mördern, str. 69, št. 87. Der Vielfraß. In Ergisch war eine Tanzgesellschaft beisammen. Als sie bei Tische saßen und schmausten, erhob sich ein Bursche, über dessen Kopf ein Kruzifix hing, ergriff ein Stück Fleisch und wendete sich zu dem Gekreuzigten: »Du hast jetzt schon lange hier gehangen und bist wohl auch hungrig, da nimm und iß!« — Der junge Mann wurde für seine Frechheit schrecklich bestraft. Er konnte sich nicht mehr satt essen ... Die Gemeinde spedierte ihn dann nach Amerika, wo er verschollen ist. (Ems.)

⁴⁰ Literaturo o tem tipu navaja Stith Thompson, Motif-Index of Folk Literature V, L—Z (FFC Nr. 116, Helsinki 1935): Q 457. Flaying alive as punishment: J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer II, 291; De Cock, Volks-sage, Volksgelof en Volksgebruik, Antwerp 1918, 85 s.; Feilberg, H. F., Bidrag til en Ordbok over jyske Almensmål, 4 vols, Kobenhaven (1886—1914), »menneskehud« II, 579. — Swiss: Jegerlehner, Sagen und Märchen aus Oberwallis 509, Nr. 18. — K literaturi, ki jo Jegerlehner, n. m., navaja, dodaj še: Jegerlehner, n. d., str. 14, št. 18; Jos. Müller, Sagen aus Uri II (1929), št. 869—888, 905—908, 918—921; R. Beitzl, Im Sagenwald (1953), št. 516; Arnold Bächli, Sagen aus Graubünden II, str. 18 s.; G. Graber, Sagen und Märchen aus Kärnten (1935), str. 328. Schintemuntalpe (cf. Vernaleken 1858, št. 148 = G. Graber, Sagen aus Kärnten 1914 [= 2., 3., 4. izd.], št. 606).

⁴¹ Jos. Müller, Sagen aus Uri II, št. 907, str. 275: Auf dem Hausdach geschunden. Auf Golzern war eine Abendgesellschaft bei einer Nidel (dobesedno »smetana«, tu pojedina) beisammen. Auch Kaffee und Schnaps wurde aufgetragen, solches kann man sich ja denken. Sie wurden ausgelassen, bewarfen sich gegenseitig mit Nidel und schleuderten, wie es früher Brauch war, einen Schläck nach dem andern an die Oberdiele und an die Wände. — Der frechste unter ihnen warf sogar einen Schläck nach dem Bilde des Gekreuzigten in der Herrgottsschrotten mit den Worten: »Sä da, iß äü!« In diesem Augenblick entstand im Gaden ein furchtbares Gerumpel; das Vieh rasselte in den Ketten und brüllte unheimlich. Sie dachten, die Kühe hätten den Barnen umgerissen, und liefen eiligst dem Gaden zu. Aber sie fanden alles in Ordnung. — Nur der Spötter war im Hause zurückgeblieben, und als die andern wieder zurückkamen, sahen sie mit Schrecken, wie ihn ein Gespenst auf dem Hausdache schindete. — »So han-i salligs g'heert verzellä, wenn's nitt wahr isch, sä verzellä ich de dz Märi.« Christina Exer.

stene in strop pa tudi drug drugega. Najdrznejši vrže pest smetane v podobo Križanega v kotu nad mizo. Tedaj pa se začuje iz hleva strašen šunder, rožljanje verig in tuljenje, kot da so se vse krave sprostile in prevrgle jasli. Vse teče v hlev, tam pa je vse v redu. V hiši je ostal samo tisti drznež. Vračajoči se pa ugledajo z grozo, da ga pošast na strehi iz kože deva. Pripovedovalka je pristavila: »Tako sem vse to čula pripovedovati; če ni res, sem povedala pravljico.«

Tipična pa je druge vrste pripovedka, v Švici razširjena v mnogih inačicah:⁴²

Sirar in pastirji si naredo na planini iz protja in sena lutko odraslega človeka, navadno ženske, jo oblečejo, za šalo krmijo, krstijo, ji dajo karte v roke i. pod. Zdajci pa lutka oživi in začne planšarje strahovati. Ob odhodu s planine mora najdrznejši ostati v koči, pošastna lutka pa ga pri živem telesu odere in razstre mešino na strehi.

Ves ta pripovedni krog izvira — podobno kakor pripovedka o opojnem in ujetem divjem možu — že iz antike. Izhodišče mu je frigijsko-starogrška bajka o Apolonu in Marsiju.⁴³

Kazen neteštva je mogla priti v turtmantalsko pripovedko o kaznovanem žaljivcu višjega bitja le iz pripovedke o Netéku-Ungedeihu, ki kaznuje negostoljubnega človeka z netekom, nenasitnostjo, in sicer iz pripovedke, ki je po vodilnem motivu soglašala s Kocbekovim pripovedčevim drobcem o skopem Osojniku (gl. zg.). Nenasitnost je tu očitno omiljena kazen za nespoštljivo ravnanje s hrano in za zasmehovanje višjega bitja, pač pa je tu življenjsko okolje že krščansko — pri predkrščanski pošasti usmiljenja ni.

⁴² Za zgled bodi Jos. Müller, n. d., II, št. 869, str. 245: Der getaufte Toggel in der Gorneralp. In Gornern oder einer andern Alp im Reußtale hätten die Älper gerne einen Viererjaß gemacht. Da aber ihrer nur drei waren, so machten sie aus Blätzen ein Ditti, setzten es auf einen Stuhl an den Tisch, gaben ihm die Karten in die Hand und sein Partner spielte sie aus. Nach und nach gaben sie ihm auch zu fressen, taufeten es und trieben Spott. Es wurde lebendig, redete, spielte und fraß selber. — Aber im Herbst bei der Abfahrt sagte der Toggel, der Senn müsse da bleiben. Er blieb und die andern Älper fuhren ab. Als der Senn nicht nachkam, ging einer zurück, er fand ihn tot, geschunden, mit dem Kopf nach unten an der Hüttenwand aufgehängt. (V drugih inačicah je tega dovolj, tu stori pošast isto še z obema drugima.) Als am nächsten Tage Leute vom Tale her in die Alp kamen, waren die Felle der drei Älpler (v drugih inačicah enega samega) auf dem Hüttendach ausgebreitet. — »So haben's die Buben in der Schule erzählt.« Leo Jauch; Melchior Zraggen, Gurtellen; Fr. Tresch-Loretz, Meiental.

⁴³ Stith Thompson, Motiv-Index, V: Q 457. I. Flaying alive as punishment for contesting with god. Greek: Frazer, J. G., Apollodorus: the Library (Loeb Classical Library) London I, 50, n. 1 (Apollō and Marsyas). — Glede Apolona in Marsija gl. katerikoli konverzacijski leksikon. Prim. tudi Herodot VII, 26 — v Sovretovem prevodu »Zgodbe« II, str. 152, 547.

Pripovedke o Netéku raznih tipov so bile potemtakem nekdaj doma tudi v danes alemanski Reciji. Na drugi plati pa sega tudi pripovedka o kaznovanem planšarju, ki nespoštljivo ravna s hrano in s tem žali planinske duhove, če ne na sedanje slovensko ozemlje, pa vsaj na nekdanjo furlansko-slovensko jezikovno mejo v Zgornji Ziljski dolini, kar dokazuje še danes v pripovedki »Schintemuntalpe« v Graberjevi knjigi *Sagen und Märchen aus Kärnten* (1935), 328, slovenska beseda »pograd« (Pograt = Brettergerüst [!] — G. Graber).⁴⁴

VI. Skoz okno ustreljeni roparski vitez

Zgodovina ve o Erazmu Predjamskem, da je bil morilec, upornik in roparski vitez, ki se je s svojega nezmagljivega gradu na Notranjskem, Jama-Lueg imenovanem, kar na svojo roko vojskoval, ropal po okolišu, plenil in požigal. Zato je cesar Friderik (III.) ukazal tržaškemu glavarju Ravbarju, naj ga ujame živega ali mrtvega. Ravbar je šel pred Jamski grad, ga oblegal in Erazma (1485) ustrelil.⁴⁵

Pripovedka ve o njem in njegovem gradu mnogo več.⁴⁶ K ravnokar navedenemu zgodovinskemu jedru je pridejala vrsto dogodkov, ki so Erazma pripeljali k temu, da je postal morilec, vojskovelec zoper cesarja in vso okolico, vitez razbojnik, plenilec in požigalec. Pridejala je Erazmovemu gradu Jama lastnosti, da ga ni mogoče ne zavzeti ne izstradati, dalje bahavost Erazmovega značaja, s katero oblegovalcem sam pokaže pot do gradu (ki ga dotlej baje nihče ni vedel), hoče pa z njo oblegovalcem tudi pokazati, da so vsa prizadevanja, grad zavzeti ali izstradati, prazna, pa prav s tem omogoči, da si cesarski poveljnik pridobi njego-

⁴⁴ Graberjeva razlaga besede Pograt »Brettergerüst« je napačna. Glasiti bi se morala (Pleteršnik II, 109): ein Gerüst an der Wand, das als Bett dient, eine Pritsche *Cigale, Zvon, Ljub. Zvon, Gorenjsko*; posebno slamnata postelja v planinskih kočah, *Gorenjsko*. — Napačna je tudi razlaga imena Schintemunt iz glagola schinden »iz kože devati«. Krajevno ime se glasi zares *Tschintemunt* in je furlansko. Gl. avstroogrsko Spezialkarte 1 : 75.000, št. 5350 (Zone 19, Col. VIII): vzhodno od kraja Plöcken (1209 m), ki leži severno od prelaza Plöcken-Monte Croce (1355 m).

⁴⁵ Prim. Jos. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda* (1910—1916), 120, 282. — M. Kos, *Zgodovina Slovencev* (1955), 327, »zadnjega gospoda Predjamskega« le mimogrede omenja med tistimi, ki so stopili na stran kralja Matjaža, ker je ta svoje ljudi bolje plačeval od skopega cesarja Friderika. — B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda III* (1956) ga sploh ne omeni, tudi ne v zvezi s kraljem Matjažem, ker za ljudstvo pač nič ne pomeni.

⁴⁶ J. W. Valvasor, *Ehre des Herzogtums Krain I*, 518—553, je gradu in pripovedki posvetil celo poglavje: IV. knj., 7. pogl. *Von der wunder-seltenen Festung, Höhlen oder Grotten bey Lueg*; prim. Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo (1951), 89—92 (nekoliko skrčeno). Obširno je o obojem pisal tudi Fr. Podkrajšek, *Grad Predjamski*. *Krajepisno-zgodovinska črtica*, LZ VII, št. 9—10 (september-oktober 1887), 527 ss., 589 ss. Poljudni zgodovinarji so dali krajše ali daljše povzetke, ne vedno čisto natančne, n. pr. Fr. Orožen, *Vojvodina Kranjska I* (1901), 200, II (1902), 73; Jos. Gruden, n. d., 180.

vega služabnika, da mu ta z ruto pokaže kraj, z lučjo pa čas, ko ga more s strelom usmrtiti.⁴⁷

Razen potez, ki kažejo, kako postane Erazem upornik in razbojnik, se vse to ponavlja tudi v nekaterih pripovedkah iz alemanske Recije; te so iz Vorarlberga (dve), Graubündena (dve) in Sanktgallenskega (ena). Motivno se razločujejo pravzaprav samo po tem, da se nobeden iz vitezov nasilnikov v teh pripovedkah ne upira deželnemu knezu ali deželni oblasti. Kakor Erazem pa delajo nasilje preprostemu ljudstvu, v sanktgallenski inačici tudi sosednim vitezom, v obeh graubündenskih pa predvsem kmečkim dekletom nevestam.

V teh dveh graubündenskih inačicah izda nasilnika ženinovi puščici nevesta, v drugih treh pa kmetom ali vitezom nasprotniku nasilnikova dekla (ne hlapec). Bistveno različen pa je družbeno-duhovni značaj pripovedke o Erazmu Predjamskem in retijsko-alemanskih pripovedk. Družbeno okolje pripovedke o poslednjem gospodu Predjamskem je čisto fevdalno. Trpljenje preprostega ljudstva zaradi njegovih plenitev in požigov se omenja le mimogrede, o kaki kmečki udeležbi v boju zoper njega ni sledu — cesarskemu glavarju kmečke pomoči treba ni! Niti poti do gradu Jame si od njih ne dá pokazati, ko jo kmetje pač gotovo poznajo. Ljudsko je v pripovedi zgolj nekako veselje nad tem, kako umni razbojnik zasmehuje gosposke in plačane hlapce zasovraženega skopuškega in oderuškega cesarja, ki jih brez pomoči prepušča nasilstvovanju turških plenilcev, za »brambo« pa odira vse sloje v deželi — pa to je čutilo, resda v manjši meri, s kmeti tudi plemstvo z meščanstvom in duhovščino vred. Med ljudstvom se pripovedka ni ohranila, saj osamljeni motiv nekaterih pripovedk iz celjskega okraja, da mahajo z gradu napadajočim Turkom ali drugim napadalcem v zasmeh z lisičjim repom ali z zastavo, na kar razjarjeni napadalec grad v naskoku zavzame,⁴⁸ nima z ruto in lučjo Erazmovega komornika nič skupnega.

⁴⁷ O tem poroča Valvasor, n. d. I. 529 (IV. knj., 7. pogl.): (Dieser geldnehmende Kammerdiener) schlug ... vor, daß man die Stücke (deren der Hauptmann 3. oder 4. bey sich ... hatte, ...) auf ein gewisses Loch richten sollte, bey welchem Loch er ... ein Tüchlein heraushencken wollte: Und in solcher Postur sollte man die Stücke nur stehn lassen ...; Und wann er bey einem andren Loch würde ein Licht hinaus zeigen, sollten sie ... aus den Stücken zugleich Feuer geben: angemerckt, dasselbst ein Ort wäre, allwo sein Herr alle Nächte eine gewisse nothwendige Sache zu verrichten hette, welche auch der Türckische Keyser ... in eigener Person ... verrichten muss ... Wie geredt, so gethan! Als der Verräther ein Zeichen gegeben, hat man aus den Stücken auf das entdeckte Ziel angeblitzet ... Worüber ein abgesprengter Felsen-Schiefer dem Lueger das Schienbein zerschmettert, und ein andrer ihn an den Kopff getroffen; wovon er Todes verbliehen ... Hierauf hat der Kammer-Diener dieses Loch oder Berge-schloß übergeben ...

⁴⁸ Janko Orožen, Gradovi in gradišča ob Savinji, Sotli in Savi, Celje (1936), str. 90. Mozirski grad, 4. Graščak in njegov sin; str. 92. Grad na Kalu, 4. Propad kalskega gradu; str. 96. Grad na Goltah — Radegundski grad, 5. Propad Radegunskega gradu; str. 128. Lilgenberg — Gradišče, 5. Turki porušijo grad Gradišče.

Nasprotno pa so v štirih izmed petih retijsko-alemanskih inačic, obeh vorarlberških in obeh graubündenskih, kmečki ljudje, ki se upro viteškim nasilnikom in jih ugonobe; v eni sami, sanktgallenski, stori to sosedni vitez, a tudi ta v varstvo svojih kmečkih podložnikov, ki so od nasilnika največ trpeli.

Vorarlberška pripovedka o »Vitezu s Halbensteina«⁴⁹ (nad Frohnhofnom severno od Bregenza) spominja s staroveško puško (Standrohr) petnajstega stoletja Ravbarjevih treh ali štirih »štukov«; trpinčeni kmetje sklenejo svojega mučitelja ubiti in dekla obesi v okno, kamor se vitez usede, rdečo nogavico, na kar ga krogla iz »Standrohra« zadene v srce, ljudje pa imajo to za čudež.

V drugi vorarlberški pripovedki o »Gradu Valkastielu« (Val castiel = dolinski grad) v Montafonu⁵⁰ dekla kmete spusti v grad, ko je viteza, obiraje mu uši (!), uspavala.

V sanktgallenski pripovedki »Puščica skozi okno«⁵¹ dekla obesi v okno belo ruto, in sosedni vitez nasilnika, ki mu drugače ni bilo priti do živega, s puščico skozi in skozi predre.

Izmed graubündenskih dveh inačic o ugrabljeni nevesti, ki potem pomaga ženinu nasilnika pogubiti, nas zanima posebno prätigauska pripovedka o razvalini Fracstein (zlomljeni skalni grad),⁵² za katero A. Büchli navaja dolgo vrsto virov od leta 1842 dalje:⁵³

⁴⁹ Rich. Beitzl, Im Sagenwald (1953), Das Land am See, št. 54, str. 45 s. Der Ritter von Halbenstein. Auf der kleinen, mit einem runden Turme bekrönten Burg Halbenstein oberhalb Frohnhofen (sev. od Bregenza) hauste vorzeiten ein Ritter, der wegen seiner unchristlichen Sitten verhaßt war in der ganzen Gegend. Da faßte das geplagte Volk in seiner Not den Plan, ihn zu ermorden. Sogar seine Hausmagd versprach Mithilfe. Als der Ritter eines Mittags an der Tafel saß, hängte sie der Verabredung gemäß an der Stelle, wo er seinen Platz hatte, einen roten Strumpf ans Fenster. Ein Bauer aus Eichenberg schoß mit einem Standrohre darauf und traf den Ritter ins Herz. Bei der großen Entfernung wurde dies als ein Wunder angesehen. Es war das Maß der Sünden des Verhaßten voll gewesen...

⁵⁰ Rich. Beitzl, n. d., št. 469, str. 259 s.

⁵¹ Bernhard Möking, Sagen und Schwänke vom Bodensee. Südverlag von Konstanz (s. a.), pogl. 5. Am Südufer des Obersees. Das Bergland um St. Gallen. Der Pfeil durchs Fenster (vir: Gustav Schwab, Die Schweiz in ihren Ritterburgen und Bergschlössern, Chur 1850), str. 175 s.

⁵² Arnold Büchli, Sagen aus Graubünden I², H. R. Sauerländer & Cie., Aarau (s. a.), 200–202. Fracstein... Mitten in der Enge (zwischen den Felsen der Clus mit der schäumenden Landquart) schauen von der überhängenden Schieferwand öde Mauerreste... Die Trümmer von Fracstein (der gebrochene Stein = Felsenschloß), ... einst ein starkes Bollwerk, ... um die Talpforte zu verrammeln und nach Willkür den Wegzoll zu setzen..., weshalb die Feste auch Ferporta, das eiserne Tor, genannt wurde... Nach (der Sage) war der letzte Herr auf Fracstein ein Gewaltmensch, dessen Hand schwer auf den Tal-leuten lag. Seine Raubgier machte den Pfad durch die Klus und schließlich gar die Hütten der umwohnenden Bauern unsicher. Doch als er einst eine schmucke

Grad se je imenoval prej Ferporta (Železna vrata), ker je zapiral vhod iz Renske doline v Prätigau in so njegovi gospodarji po mili volji pobirali mitnino; postavljen je bil podobno kakor Erazmov grad Jama v votlino previsne skale na desnem bregu reke Lanquarte, po katerem je šla edina pot v Prätigau. Ugrabljena nevesta še isti dan dá ženinu z belo ruto v oknu znamenje, kam naj pošlje puščico, da zadene nasilnika.

Prav podobna je pripovedka o poslednjem oskrbniku Churskega škofa na gradu Aspremontu pri Trimmisu (Der letzte Vogt von Aspremont bei Trimmis) blizu Chura:⁵⁴

Oče mora tu sam oddati svojo hčer za dekle v grad; ženinu dá dekle znamenje s tem, da vitezu, ko ob trdnjavskega nazidku gradu zaspi, položi belo ruto čez obraz. Pomol na nasprotni skalni steni, s katere je ženin sprožil puščico, se še danes imenuje strelčev pomol (Schützenbödele). Grad nato zavzamejo in požgo.

Maid, die bereits mit einem jungen Jägersmann versprochen war, von seinen Knechten aufs Schloß schleppen ließ, da war das Maß seiner Untaten voll.

Man erzählt, die Jungfrau habe, wie der Ritter heimkehrte und sie zwang, sich zu ihm an die Tafel zu setzen, mit einem weißen Tuch durchs Fenster ein Zeichen gegeben. Da zischte ein Pfeil vom jenseitigen Felsen her, und der Ritter sank, ins Genick getroffen, vom Stuhle. Der um seine entführte Braut besorgte Jüngling war mit Gefahr seines Lebens an der gegenüberliegenden Schluchtwand weit herunter geklettert und hatte mit Adleraugen nach der Fensterscharte gezielt. Man zeigt noch den Felsabsatz, wo er gestanden.

Der Schütze tat einen Jauchzer... und fast gleichzeitig erhob sich drüben lautes Kampfgeschrei. Die Mannen von der Landquart waren im Sturm vor das verhaßte Ritterhaus gedrungen, überwältigten den Troß der Knappen und brannten die Feste nieder...

⁵³ Kot vire navaja A. Büchli, n. d., 319, op. k str. 200: D. v. Jecklin, Volkstümliches aus Graubünden 1874 (1916, str. 239 s.; ta sam je verzificirano pripovedko vzel iz A. v. Flugi, Volkssagen aus Graubünden 1845); Jecklin, Burgen und Schlösser; J. K. Tschärner, Der Kanton Graubünden 1942; Heinr. Kraneck, Die alten Ritterburgen und Bergschlösser in Hochrätien 1921; Sererhard, Einfalte Delineation 1872; Fient, Das Prätigau 1897; Pöschel, Das Burgenbuch von Graubünden.

⁵⁴ Jecklin, Volkstümliches, str. 376—378. Der letzte Vogt von Aspremont bei Trimmis. V kazalu, str. XI izdaje iz leta 1916 navaja kot vir: U. Joos u. J. Meyer.

Zusammenfassung

ZUSAMMENHANG SLOWENISCHER VOLKSSAGEN MIT RATISCHEN — B
(1958)

IV. DER WILDE MANN ALS KÄSER — DER GEFANGENE WILDE MANN

Die Sage vom wilden Mann dem Käser hat der Verfasser im *Zgodovinski časopis* (ZČ = Historische Zeitschrift), Jg 6-7 (s. Anm. 4) als einen Zweig der Sage vom Gefangenen wilden Mann behandelt. Auf Grund von zwei rätischen Fassungen, einer alemannischen von Th. Vernaleken aus Graubünden (Anm. 5) und einer italienischen von Chr. Schneller aus Südtirol in russischem Auszug (Anm. 6), und von vier slowenischen aus dem Bezirk Bovec (Flitsch) — Anm. 7-8 — führte er in der Zusammenfassung (ZČ 6-7, 153) Folgendes aus:

Es ist klar, daß der Variantentyp von der Käsebereitung das Zusammenreffen von zwei verschiedenen Kulturen darstellt. Die Kelten, Germanen und Slaven kannten von Haus aus nur die Zubereitung von Weichkäse aus Sauermilch. Die Griechen und Römer lernten die Zubereitung von Hartkäse aus Süßmilch mittels Lab von den Vorindoeuropäern auf der Balkan- und Apenninhalbinsel; die Kelten und Germanen lernten diese Käsebereitung direkt von den Römern (s. Anm. 52), die Slaven indirekt und nicht nur von ihnen. Der rätisch-italienisch-romanisch-alemannische und slowenische Sagentyp stammt ursprünglich entweder aus der Periode des Eindringens germanischer und slawischer Stämme in die Alpen (5.—7. Jahrh.) oder — wahrscheinlicher — aus der Zeit, in der die keltischen und römischen Zuwanderer von den Rättern und Norikern die alpine Almwirtschaft kennen lernten.

Im ZČ 8 (1954), 151 ff. konnte der Verfasser durch die Originalfassung Chr. Schnellers einige Ungenauigkeiten der russischen Paraphrase richtigstellen und außer dreier weiterer rätisch-alemannischer Fassungen, einer aus Vorarlberg (Anm. 9), zweier aus dem Wipptal in Nordtirol, auch eine italienische aus Toskana anführen, die nicht aus der Schweiz oder Südtirol dahin gelangt sein konnte. Die erste oben angeführte Alternative kommt daher nicht mehr in Betracht und es bleibt nur noch die zweite übrig, daß sich die Sage ursprünglich auf die keltischen und römischen Zuwanderer bezogen haben müsse, die von den Rättern und Norikern mit der alpinen Almwirtschaft auch die Käsebereitung mittels Lab kennen gelernt haben.

Als das Institut für slowenische Volkskunde an der Slowenischen Akademie der Wissenschaften zu Ljubljana 1956 durch Vermittlung unseres Freundes Prof. dr. Robert Wildhabers, Basel, eine Reihe von bisher hier nicht zugänglichen Quellenwerken zur schweizerischen Volkskunde erhielt, kamen zur bisherigen einzigen Schweizervariante (Anm. 5) sechs weitere hinzu, vier aus Graubünden (Anm. 12-15, 15, 16-17, 18, 23), zwei aus Uri (Anm. 24). Dabei fiel neues Licht auch auf einige graubündensche Fassungen von Vernaleken und die Schnellersche aus Südtirol. Aus der Übersichtstabelle über die wesentlichen Motive (von 18 Fassungen) ist nun Folgendes zu ersehen:¹

Erstens ist in allen schweizerisch-alemannischen Fassungen (Nr. 1—6) irgendetwas von Käsemachen die Rede — mit einer einzigen Ausnahme, der

¹ Die Abkürzungen im Motivenverzeichnis (in der Tabelle rechts) sind folgendermaßen zu verstehen:

Kol. I: op. (opojen) = der Wilde Mann wird betrunken gemacht.

Kol. II: uj. (ujet) = der Wilde Mann wird gefangen genommen.

Kol. III: sr. (sir, Käse) = der Wilde Mann lehrt Käsebereitung mittels Lab; — (sr.) = die Sennen verstehen das Käsemachen selber.

Kol. IV: srt. (sirotka, Käsewasser) = der Wilde Mann lehrt aus Molken Wachs bereiten; — (srt.) = der Wilde Mann verschweigt, wie man aus Molken noch etwas Wertvolles bereiten könne.

Jecklinschen Nr. 4 aus Graubünden; diese ist aber, wie aus der Vernalekenschen Parallele (bei Nr. 4) zu ersehen ist, ursprünglich keine Sage vom Wilden Mann dem Käser. Dasselbe gilt ohne Ausnahme von der vorarlbergischen (Nr. 8), allen drei italienischen — aus der Schweiz (Nr. 7), Südtirol (Nr. 9), Toskana (Nr. 10) — und allen vier slowenischen Fassungen (Nr. 11—14). Dagegen ist in den Wipptaler Varianten aus Nordtirol (Nr. 15—16) und der aus dem deutschen Teil Kärntens (Nr. 17) von Käsebereitung keine Rede — die Kärntnerfassung spricht nur von Buttern, von den beiden wipptalerischen aber auch davon nur die zweite (Nr. 16), doch nicht von Buttern aus Milchrahm, sondern aus — Kuhfladen. Die Verbindung von den rätisch-alemannischen Fassungen vom Wilden Mann dem Käser zu den entsprechenden slowenischen geht demnach nicht über Nordtirol und Deutschkärnten, sondern über romanisches Gebiet.

Zweitens ist aus der Übersichtstabelle zu ersehen, daß das Motiv des Trunkenmachens und der Gefangenschaft des Wilden Mannes ursprünglich nicht mit dem Käser verbunden war. Von den rätisch-alemannischen Varianten kennt dieses Motiv nur jene (Nr. 4), die ursprünglich keine Käsevariante war, von den romanischen nur die Schnellersche aus Südtirol, während deren Gegenstück aus dem Poschiavo (Puschlav) weder von Trunkenmachen noch von Gefangenschaft etwas weiß; die vier slowenischen aber sprechen wohl von Gefangenschaft des Käasers — in einer durch Einklemmung in einen gespaltenen Block, in keiner aber durch Trunkenheit, obwohl dieses Motiv in anderen Sagentypen vom Wilden Mann in Slowenien oft genug vorkommt.

Das Berausungsmotiv hat sein altes Zentrum im Orient (Aschmedai — Vikramaditja — Midas und der Silen — Anm. 50) und hat ein viel weiteres Verbreitungsgebiet als das Käsebereitungsmotiv, das auf den Westen beschränkt ist. Im Osten reicht dieses nicht über Slowenien hinaus. Es ist also wohl im Westen zu Hause.

V. NETEK (UNGEDEIH) — DER FRESSER

Besonders anziehend ist der Zusammenhang der vorarlbergischen Sage vom Fresser, dem Pestmann, mit der slowenischen vom Netek, dem Ungedeih.

Die Skizze, mit der Janez Trdina die Erzählung seiner Gewährsfrau (Herbst 1879) festhielt, um sie zu Beginn 1881 in zusammenhängender Niederschrift wiederzugeben (Anm. 2), lautet:

Aberglaube: Neték-Ungedeih kam in ein Wirtshaus, bestellte ein Essen für 12 Leute — sie kamen nicht. Er allein aß alles auf. Die Wirtin rechnete ihm nichts: hätte sie es getan, so wäre Hungersnot ins Land gekommen, nichts wäre gedeihlich gewesen, hätten die Leute auch was zu essen gehabt. Ob dieser Neték ein Mensch war oder ein Gespenst, weiß ich (d. h. die Erzählerin) nicht, aber so habe ich es öfters gehört.

Die von Rich. Beitzl veröffentlichte Sage vom Fresser, dem Pestmann (Anm. 5), stimmt sowohl der Umwelt als der Abfolge der Handlung nach geradezu erstaunlich mit der Fassung von Trdina überein, namentlich mit der vollen Niederschrift, die deutsch im Buch »Slowenische Erzähler« (deutsch von Joža Glonar, Ljubljana 1955), 7—11, zugänglich ist. Daß da vom Aufhören der Pest, dort von Abwendung von Hungersnot und Ungedeihlichkeit die Rede ist, fällt fast gar nicht auf. Andere slowenische Fassungen wissen auch vom Aufhören der Hungersnot, vom Ungedeih, zu berichten, so die von Fr. Kocbek (Anm. 4): Als der Bauer Perko den Netek mit zwei Brotlaiben und einer großen Schüssel Sauermilch sättigte, verschwand er im Walde und ward nicht mehr gesehen.

Über die Herkunft des Fressers als Pestmannes klären uns zwei weitere schweizerische Sagenfassungen auf. In einer Jecklinschen Sage aus Prätigau sind die »Pestleuten«, Männlein und Weiblein, ebenfalls Fresser; die Wirtsleute menden aber durch das kostenlose Festessen der beiden für 30 Personen

die Pest nur von ihrem Haus und Hof ab. In keiner einzigen der zahlreichen anderen deutschen und europäischen Pestsagen sind der Tod und die Tödin (d. h. die Pest als Todesursache) Nimmersatte (Anm. 6), in keiner slowenischen ist Netek ein Pestmann. Der Fresser als Pestmann (-frau) kann also nur aus einer heimischen vorarlbergisch-schweizerischen Variante der Nimmersattsage stammen.

Das einstige Bestehen solcher Fassungen wird durch die Sage vom »Viel-
fraß« aus dem Turtmannstal in Oberwallis (Anm. 7) bestätigt. Es ist das eine
Abzweigung der in der Schweiz verbreiteten Sage vom »Auf dem Hausdach
herschundenen Frepler« (Anm. 8–10 — vgl. die Mythe von Apollo und Marsyas,
Anm. 11), in der die Unersättlichkeit die Strafe des Schindens abgelöst hat.

VI. DER DURCHS FENSTER ERSCHOSSENE RAUBRITTER

Seltsam ist es, daß auch ein so typisch mittelalterliches Motiv, wie die Be-
strafung eines Raubritters durch einen Schuß durchs Fenster gerade nur in
Sagen aus alemannisch Rätien und aus Slowenien bekannt ist.

In Slowenien spricht davon die Sage von Erasmus von Lueg, einem Räuber
in großem Stil (Nnm. 2), der in seinem Höhlenschloß (Jama — Lueg) dem
Kaiser und seinen ihn belagernden Kriegsleuten Trotz bietet. Durch Geschenke
von frischem Fleisch, Fischen, Obst u. dgl., die er auf unterirdischem Gang
aus Vipava erhält und durch seinen Kammerdiener dem kaiserlichen Haupt-
mann zusendet, will er seine und seiner Burg Sicherheit dartun; gerade dadurch
aber ermöglicht er dem Hauptmann, den Diener zu bestechen, der die Stelle
und die Zeit verrät, wo er zu Tode getroffen werden kann (s. Anm. 3).

Im alemannischen Rätien gibt es mehrere Fassungen dieser Sage, an ver-
schiedene Schlösser lokalisiert, so an Halbenstein (Anm. 5) und Valkastiel
(Anm. 6) in Vorarlberg, ans Steinacherschloß im Kanton St. Gallen (Anm. 7), an
Ferporta-Fracstein (Anm. 8) im Prätigau, an Aspermont bei Trimmis (Anm. 10)
in Churrätien.

Bei aller Ähnlichkeit der Motive ist aber der Gesamtcharakter der rätisch-
alemannischen Sagen durchaus demokratisch — mit einer einzigen Ausnahme
sind es Bauern und Jäger, die die feudalen Gewaltmenschen zu Falle bringen
— die slowenische Sage spricht aber nur von feudalen Herren und ihren
Dienern; der Grund ist der, daß uns diese Sage nur in feudalen Quellen —
und das noch in der »Herrensprache« — überliefert ist, nicht aus Volksmund.